

УДК 316.343:342.82

В.В. ГУБЕНКО

СУТНІСТЬ, РОЛЬ І МІСЦЕ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В ПЛОЩИНІ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

У статті розглянуто сутність, роль і місце електорального простору України. Проаналізовані поняття “політичний та електоральний простір” та “електоральне поле”, з’ясована сутність та характерні риси відображуваних ними явищ. Охарактеризовані теоретичні, методичні та практичні питання щодо механізмів формування електорального простору України.

Ключові слова: політика, політична діяльність, участь у виборах, політичний та електоральний простір, електоральне поле.

Питання влади, механізм її завоювання, утримання та функціонування були важливими в усі часи, але в період соціально-політичних трансформацій набувають особливого значення, оскільки економічне, політичне й ідеологічне структурування суспільства неможливе без більш-менш усталених владних відносин.

При цьому вибори як ключовий механізм представницької демократії виступають водночас передумовою та результатом того стану суспільства, який дає йому можливість називатися громадянським, оскільки, хоч і на певний час, ставить владу в залежність від переважної більшості населення.

Так склалося, що в сучасній Україні, як, до речі, й у більшості інших країн, вибори насправді лишаються єдиною формою масової участі в політиці, тому до гранично важливих завдань науковців, які у тому чи іншому ключі розглядають проблеми легітимізації влади, належить детальний аналіз комплексу проблем, пов’язаних із електоральною практикою суспільства, яка сприяє загальній структуризації суспільства.

Зокрема, мова йде про причини, умови, фактори формування політичного простору й електорального поля та їх складові, а також об’єктивні та суб’єктивні фактори, що мають найбільший вплив на політичний та електоральний вибори конкретних груп населення. Електоральні практики першого десятиліття ХХІ ст. доводять, що багато привабливих із суто теоретичної точки зору політичних проектів типу “Команда озимого покоління”, “Віче” та ін., провалювалися внаслідок нехтування саме цими особливостями українського електорального простору.

Усе це надає проблемі ролі й місця структуризації електорального простору України неабиякої актуальності.

Соціальна реальність, і на цьому треба наголосити, у всіх її проявах не може розглядатися поза просторовим контекстом, тому важко назвати соціолога, який не досліджував би виникнення, сутність, а також умови рухливості поняття “простір”. Відокремлюються у теоретичних концепціях фізичний, соціальний, політичний простори.

Питання аналізу політичного простору на основі переосмислення не тільки теорій М. Вебера, Е. Дюркгейма та Л. Альтюссера, а й П. Сорокіна, Т. Парсонса та багатьох інших вчених, розглядали провідні представники соціологічної науки: Ю. Габермас, П. Бурдьє, Е. Гідденс, Н. Луман та ін.

На пострадянському просторі чималий внесок у розробку проблеми зробили А. Вардомацький, Ю. Ведеєнєєв, Ю. Каганов, В. Комаровський, С. Кузьмін, Ю. Левада, І. Мостова, С. Пшизова, К. Симонов, Г. Угольницький, О. Філінов, К. Холодовський, Д. Циганков, М. Шматько та ін.

Також до цієї проблеми опосередковано зверталися О. Вишняк, Б. Гаврилишин, Є. Головаха, В. Городяненко, О. Князева, Т. Кучеренко, І. Мигович, Л. Нагорна, В. Осовський, Н. Паніна, В. Полторак, Ю. Сурмін, В. Хмелько, Ю. Яковенко та ін.

Звертає на себе увагу й дисертація Е. Гугніна, де уперше в українській соціології здійснено комплексний підхід до аналізу електорального поля України в межах топологічного напрямку [1].

Слід зазначити, що останнім часом у соціології все частіше з'являються теорії, в основу яких покладено поняття “поле”. Так, ми зустрічаємо поняття “поле” у П. Бурдьє, “організаційне поле” у Ді Маджіо й Пауелла, “сектора” у Мейєра та Скотта, “поле стратегічної дії” у Флінгстайна та Макадама. Класикою аналізу цього поняття в психології стала праця К. Левіна “Теорія поля в соціальних науках”.

Але слід визнати, що за наявності великої кількості праць узагальнювального характеру до сьогодні бракує досліджень саме електорального простору, тим більше у транзитивному суспільстві, в умовах України.

Мета статті. Слід зазначити, що інтерес до понять “простір” та “поле” свідчить про необхідність з'ясування сутності й характерних рис відображуваних ними явищ, а також про нагальні потреби у розробці теоретичних, методичних і практичних питань щодо механізмів формування електорального простору України, що зробить можливим розв'язання проблеми електорального протистояння регіонів, що виникають сьогодні у вітчизняній політиці.

П. Бурдьє використовує поняття “політичний простір” і “поле політики” як однопорядкові для характеристики одних і тих самих об'єктів соціальної реальності, але Е. Гугнін переконливо доводить, що поняття “політичний простір” варто вживати у ширшому значенні, оскільки воно включає в себе простір усіх політичних позицій, що формуються в конкретному суспільстві залежно від його характерних рис, структури, етапу розвитку [1, с. 5].

“Поле політики”, навпаки, являє собою більш вузьке поняття, яке відображає в тій самій системі координат політичного простору структуру об’єктивних зв’язків між позиціями політичних агентів, характеризує політичні капітали та ресурси, що нагромаджуються й інвестуються в цьому політичному просторі, реалізує правила гри політичних агентів різного рівня.

Проблема створення полів тісно пов’язана з використанням поняття “культура” (у трьох аспектах). По-перше, існуючі раніше соціальні утворення – закони, визначення відповідних ресурсів і правил, а також уміння соціальних суб’єктів використовувати організаційні технології, впливають на процес утворення полів. По-друге, правила, що діють усередині кожного поля, унікальні й витікають з владних відносин між групами. Вони – локальний запас знань. По-третє, учасники соціальних відносин покладаються на когнітивні структури, які використовують культурні системи для аналізу тих значень, які покладено в основу дій інших осіб [1, с. 6].

Отже, соціальний простір складається з маси полів, які, зберігаючи свою визначеність і певну самостійність, тим не менше, перетинаються одне з одним.

Зазначимо чинники, які надають якісну визначеність полям соціального простору:

1. Поле є місцем консолідації й водночас боротьби об’єктивних структур. У нашому випадку – це політичні сили, окремі політики, тобто актори політичного й електорального процесу.

2. Основними дійовими особами в межах певного поля є агенти (індивіди й/або інститути), які володіють певним капіталом (економічним, соціальним, політичним), котрий дає їм змогу займати в полі певну позицію. В нашому випадку до акторів електорального простору в цілому й електоральних полів, які його утворюють, належать політичні партії, громадські організації, політичні лідери різного рівня – від загальнонаціональних до місцевих. Це, так би мовити, прямі актори (іншими словами – агенти), що представляють певні сегменти електорального поля. Але є й латентні (приховані) актори електорального простору. Мова йде про фінансово-промислові групи, окремих утримувачів капіталу, які через агентів, котрих вони позиціонують на електоральному полі або просторі, а в разі досягнення мети, й на просторі політичному, намагаються лобювати свої інтереси, вирішувати свої проблеми. Так, тільки в Запоріжжі ми можемо назвати щонайменше три таких групи, які мають своїх представників у Верховній Раді України.

3. Агенти, на думку П. Бурдьє [2], здійснюють стратегії своїх дій у межах певних диспозицій, орієнтованих або на збереження, або на зміну існуючої структури. При цьому, чим стабільніше позиція агента в межах поля, тим серйозніше він налаштований на збереження структури й навпаки.

Оскільки передусім ми розглядаємо електоральний простір та електоральне поле, а не інше поле соціального простору, то метою будь-

якого агента чи групи, у першу чергу, буде досягнення влади через своє позиціонування на виборах, участь у виборах, перемога на виборах й усе, що із цим пов'язано (здобуття, утримання й перерозподіл влади одними агентами й протидія владі – з боку інших).

Електоральний простір, разом з іншими різновидами соціального простору, функціонує на основі притаманних лише йому рис: власна логіка, мета, умови й закони функціонування.

Логіка електорального простору й кожного електорального поля, яке до нього входить, – це логіка, подібна до логіки поля політики. Це, на наш погляд, політична гра щодо перетворення суспільства, яка, за Т. Заславською, реалізується в масштабах суспільства його керівними колами; у масштабах інноваційно-підприємницької діяльності – своєрідним “середнім політичним класом” (функціонери, політтехнологи, керівники нижчих партійних ланок); і у масштабах реактивно-адаптаційної поведінки – більшістю населення, котре відіграє переважно пасивну роль “електорату” [3].

Щоправда електорат не визнає своєї пасивності у загальній грі на електоральних полях загального електорального простору різних країн. Достатньо згадати останні події в арабських країнах, які продемонстрували силу народу не тільки в озброєних сутичках, а і на електоральному фронті.

Та й Україна не відстає у формуванні такого неоднорідного, але чітко визначеного електорального простору. Голосування на виборах до Верховної Ради 2006 і 2007 рр., а також на виборах Президента України 2010 р. показало, що електоральний простір країни поділений на два електоральних поля, кожне з яких має свою визначеність, свої відмінності від іншого.

Політичні відносини, на думку Ю. Качанова, це необхідні умови і передумови виробництва смисловим чином організованих політичних практик [4]. Те саме можна віднести до електоральних практик, агентами (акторами) яких ми можемо вважати як політичних лідерів, так і виборців, метою яких є або боротьба за владу (партії та їх лідери), або за опосередковану участь у цій владі (виборці).

Умови функціонування електорального простору суттєво відрізняються від умов, наприклад, простору фізичного або соціального. До специфічних умов електорального простору, зазвичай, відносять: регіональні баланси політичних сил, особливості електоральної бази в масштабах усього простору або певного електорального поля та його сегментів, а також ступінь автономності щодо інших полів.

Керуючись логікою подальшого розкриття питання, яке було покладено в основу статті, наведемо деякі висновки Е. Гугніна, з якими повністю погоджуємося.

По-перше, структуру поля політики (в нашому випадку й електоральний простір та електоральні поля) варто розглядати в кількох площинах, що перетинаються та взаємодіють. З-поміж них особливо

виділяються площина аналітична і площина політичних й електоральних практик.

По-друге, поле політики є багатошаровим, а кожний його прошарок презентує своєрідне субполе, об'єднане загальною якісною визначеністю поля політики. До таких субполів зараховуємо поле політичних позицій, поле політичних капіталів, поле політичних інститутів, поле політичних відносин, поле політичних агентів, медіа-поле. До них, безумовно, належить і електоральне поле.

По-третє, саме електоральне поле є певним чином підсумковим, що дає змогу визначити коефіцієнт корисної дії політичних практик, ефективність внесення й розподілу політичного капіталу, реальних позицій політичних агентів у полі політики демократичного суспільства [1, с. 8].

Перед тим як давати характеристику поняття і структури електорального простору підкреслимо, що кожний дієздатний громадянин незалежно від його волі та бажання, досягнувши виборчого віку, тобто 18 років, стає агентом поля політики, потрапляючи, передусім, у його субпростір – електоральне поле.

Стаття 38 Конституції України проголошує, що “громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських референдумах і місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними в органи державної влади та місцевого самоврядування”.

Як явище політична участь (насамперед, у вигляді участі електоральної – В.Г.) передбачає залучення членів певної соціально-політичної спільноти до процесу політико-владних відносин; вплив громадськості на формування й перебіг існуючих соціально-політичних процесів у суспільстві та формування владних структур [5, с. 513].

Основні види політичної участі групуються таким чином: активна / пасивна, індивідуальна / колективна, добровільна / примусова, традиційна / новаторська, легітимна / нелегітимна [6, с. 324].

Електоральна участь – один з видів політичної участі, конкретні дії виборців під час виборів. Ці дії зумовлені потребами, перевагами та цілями людей, що беруть участь у голосуванні.

Безумовно на електоральну участь впливають, насамперед, економічні та політичні фактори, про які сказано доволі багато (В. Бабкін, І. Байрак, В. Бебик, Ю. Веденєєв, Д. Видрін, О. Вишняк, С. Головатий, В. Горбатенко, Г. Дашутін, О. Картунов, О. Князева, І. Кресіна, І. Курас, В. Ладиченко, О.О. Лазоренко, О.В. Лазоренко, М. Михальченко, М. Мокляк, В. Пугачов, Ф. Рудич, О. Соловійов, Г. Філіпов, В. Халіпов, М. Ходаківський, Ю. Шемшученко та ін.).

Але майже поза увагою науковців знаходяться деякі об'єктивні та суб'єктивні підвалини електоральної участі, електоральної поведінки. Ми ж переконані, що недооцінювання демографічного, регіонально-поселенського, соціально-професійного й освітнього чинників при характеристиці електорального простору країни, електоральних полів, що його

утворюють, призводить до прорахунків, що їх допускають штаби політичних партій та окремих кандидатів.

Підбиваючи підсумки, можна дійти **висновку** про те, що саме проблема структуризації електорального простору й окремих електоральних полів, проблема визначення їх ролі й місця у житті суспільства, котре намагається розвиватись на шляху демократії, потребує подальшої наукової розробки, оскільки ця наукова проблема, до речі, дуже актуальна на рівні політичних практик суспільства, що трансформується.

Розв'язати цю проблему допоможуть такі твердження.

По-перше, електоральний простір починає відігравати у житті суспільства все більшу роль. Адже політичні орієнтації різних груп суспільства все більше виходять на механізм здійснення електорального вибору за простим (і не найкращим) принципом “своє ↔ чуже, корисне ↔ даремне”.

По-друге, слід визнати, що електоральний простір сучасної України є неоднорідним, часто суперечливим. Він формується з низки електоральних полів, різних за змістом і характером політичних позицій, за вагою й характером політичних капіталів, за ступенем розвинутості політичних інститутів і політичних відносин, за наявністю й активністю політичних агентів, за ступенем впливу на виборців медіа-поля політики.

Оскільки переважна частина громадян України не бере участі у діяльності будь-яких політичних організацій, то саме електоральна участь є долею більшості формальних агентів політики.

Тому доцільно буде розглядати цей різновид політичної участі громадян як певну поширену соціальну практику в просторовому вимірі, який увиразнюється як електоральний простір.

Список використаної літератури

1. Гугнін Е.А. Топологічні характеристики електорального поля України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук. / Е.А. Гугнін – Запоріжжя, 2007. – 16 с.
2. Бурдьє П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдьє ; сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
3. Заславская Т.И. Социетальная трансформация российского общества: деятельностно-структурная концепция / Т.И. Заславская. – М. : Дело, 2002. – 568 с.
4. Качанов Ю.Л. Производство политического поля в современной России / Ю.Л. Качанов // СоцИс. – М., 1997. – № 11. – С. 3–12.
5. Політологічний енциклопедичний словник / [упор. В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка]. – 2-ге вид. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
6. Шульгіна А. Членство в партії як форма політичної участі: особливості партійної участі в Україні / А. Шульгіна // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 10. – 488 с.
7. Гавра Д.П. Исследование политических ориентаций / Д.П. Гавра, Н.В. Соколов // Социс. – 1999. – № 1. – С. 66–77.

Губенко В.В. Сущность, роль и место электорального пространства Украины в плоскости социологической рефлексии.

В статье рассмотрена сущность, роль и место электорального пространства Украины. Проанализированы понятия “политическое и электоральное пространство” и “электоральное поле”, выяснена сущность и характерные черты отражаемых ими явлений. Охарактеризованы теоретические, методические и практические вопросы относительно механизмов формирования электорального пространства Украины.

Ключевые слова: политика, политическая деятельность, участие в выборах, политическое и электоральное пространство, электоральное поле.

Gubenko V. Essence, role and place of election space of Ukraine in plane sociological reflection.

Essence, role and place of election space of Ukraine, is considered in the article. Analysed concepts “Political and election space” and “ election field”, found out essence and personal touches of by them the phenomena. Theoretical, methodical and practical questions are described in relation to the mechanisms of forming of election space of Ukraine.

Key words: policy, political activity, taking part in the election, political and election space, election field.